

ЦИВІЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЄЗДАТНІСТЬ ЯК ПЕРЕДУМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ПОЗОВУ

ЩЕРБИНА Богдан Сергійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 347.97

DOI: <https://doi.org/10.71404/NP.2026.1.45>

У статті здійснено аналіз цивільної процесуальної дієздатності як необхідної передумови для реалізації права на пред'явлення позову. Зазначено, що цивільна процесуальна дієздатність як фундаментальна категорія цивільного процесуального права означає здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді.

Автором з'ясовано, що цивільною процесуальною дієздатністю володіють повнолітні фізичні особи, юридичні особи, а також іноземці. Досліджено, що цивільна процесуальна дієздатність може надаватися неповнолітній особі лише в таких випадках: у разі реєстрації нею шлюбу та у порядку окремого провадження у справах щодо надання повної цивільної дієздатності, якщо особа досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором; а також особи, яка записана матір'ю або батьком дитини.

Також виявлено, що неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді лише у випадках, чітко визначених законодавством.

Ключові слова: позов, цивільна дієздатність, цивільна процесуальна дієздатність, обмеження цивільної дієздатності, неповнолітня особа, азартні ігри, іноземець.

Постановка проблеми

Звернення до суду є фундаментальною гарантією захисту порушених прав та законних інтересів особи. Водночас, у сучас-

ній правовій доктрині досі відсутній єдиний підхід до розуміння низки аспектів реалізації цього права в межах конкретного цивільного провадження. Незважаючи на законодавче закріплення цивільної процесуальної дієздатності в Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України), на практиці виникає низка прогалин. Зокрема, у доктрині процесуального права дискусійними залишаються питання щодо того, яким саме категоріям осіб може надаватися цивільна процесуальна дієздатність, а також межі такої автономії осіб з обмеженою цивільною дієздатністю.

Відтак, необхідність наукового осмислення цивільної процесуальної дієздатності як передумови реалізації права на позов та аналізу чітких критеріїв участі осіб у цивільному судочинстві зумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз цивільної процесуальної дієздатності як обов'язкової передумови реалізації права на пред'явлення позову, визначення кола осіб, яким може надаватися така дієздатність, а також з'ясування специфіки їх реалізації особами з обмеженою цивільною дієздатністю.

Виклад основного матеріалу

Позов є універсальним засобом захисту будь-якого порушеного чи оспорюваного права, тим самим є унікальним інститутом цивільного судочинства. Проте реалізація

права на пред'явлення позову вимагає наявності певних передумов, які не слід ототожнювати з активними діями (юридичними фактами). Зокрема, мова йде про цивільну процесуальну дієздатність позивача, що виступає не як разова поведінка, а як стабільна умова (правовий статус). Саме наявність цієї тривалої умови є необхідним підґрунтям, яке дозволяє особі вчиняти процесуальні дії – самостійно подавати позов або доручати це представнику.

Законодавець наділив усіх фізичних та юридичних осіб здатністю мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (ч. 1 ст. 46 ЦПК України) [1]. У процесуальній літературі поняття *цивільної процесуальної дієздатності* є загалом усталеним. Зокрема, С.С. Бичкова пов'язує цивільну процесуальну дієздатність із здатністю особисто здійснювати права та виконувати обов'язки в суді [2, с. 61]. З тотожного розуміння *цивільного процесуальної дієздатності* виходить також законодавець (ч. 1 ст. 47 ЦПК України). Так, згідно ч. 1 ст. 47 ЦПК України *цивільна процесуальна дієздатність* визначається як здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді [1]. Правовими наслідками відсутності у позивача цивільної процесуальної дієздатності є повернення позовної заяви. (ч.1 ст. 185 ЦПК України). Як підкреслюють В.А. Ватрас і Л.Д. Нечипорук, такий наслідок викликаний тим, що без цивільної процесуальної дієздатності позивач не може особисто набувати цивільні процесуальні права та обов'язки, здійснювати їх власними діями, а також нести відповідальність за неправильне їх здійснення. Подібний процесуальний наслідок відсутності цивільної процесуальної дієздатності вимагає чіткого встановлення наявності в позивача цивільної процесуальної дієздатності для перевірки дотримання належного порядку реалізації права на позов [3, с. 127].

Законодавство України диференціює обсяг дієздатності залежно від віку особи та стану її психічного здоров'я тощо. Особливе місце в цій системі займає регулювання участі в судовому процесі осіб, які володіють

неповною дієздатністю (неповнолітніх віком від 14 до 18 років), а також осіб, цивільна дієздатність яких була обмежена судом. Основною нормою, що регулює цей аспект, є частина 2 статті 47 ЦПК України. Положення даної норми закріплює можливість зазначеної вище категорії осіб здійснювати свої права та обов'язки в суді особисто, за умови, що справа стосується відносин у яких вони особисто беруть участь. З зазначеного науковці роблять два важливі висновки: 1) законодавець не встановлює рамки щодо характеру матеріальних правовідносин для неповнолітньої особи чи фізичної особи, дієздатність якої обмежена, куди вони можуть вступати самостійно (так, це можуть бути цивільні, сімейні, житлові та інші матеріальні правовідносини); 2) вказані особи можуть і не захищати себе самостійно, а процесуальні дії в їх інтересах можуть вчиняти їхні законні представники [3, с. 128].

В науково-практичному коментарі ЦПК зазначається, що такі фізичні особи можуть самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини. Крім того, поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, здійснюється за рішенням суду за заявою самої фізичної особи, її піклувальника, членів сім'ї або органу опіки чи піклування. Тобто лише у спорах, що виникають з дрібних побутових правочинів, та у справах окремого провадження щодо поновлення у дієздатності, дана категорія осіб може виступати у суді самостійно [4].

Зазначені вище підходи є неузгодженими, зокрема через співвідношення норм матеріального і процесуального права, тому видається за потрібне глумачити поняття *«відносини, у яких вони особисто беруть участь»*. Так, ч. 2 ст. 37 ЦК України дозволяє фізичним особам дієздатність яких обмежена вчиняти тільки дрібні побутові правочини. Правочини щодо розпорядження майном та інші правочини, що виходять за межі дрібних побутових, вчиняються особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за згодою піклувальника. Відмова піклувальника дати згоду на вчинення правочинів, що виходять за межі дрібних побутових, може бути оскаржена особою, цивільна дієз-

датність якої обмежена, до органу опіки та піклування або суду [5].

Виникає питання, якщо особа, дієздатність якої обмежена вчиняє правочин, що виходять за межі дрібних побутових (продаж нерухомості, авто, позики тощо) і на це була надана згода піклувальника, то, чи може особа, якщо виникає спір з такого правочину подати позов до суду. Окрім того, дискусійним також залишається питання, чи може, наприклад, особа, яка була обмежена дієздатності внаслідок зловживання азартними іграми подати позов про стягнення боргу. Системний аналіз норм матеріального і процесуального права дає підставу зробити висновок, що право на звернення до суду (*цивільна процесуальна дієздатність*) неповнолітньої особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена мають у виняткових випадках встановлених законодавством. До прикладу, особа, дієздатність якої обмежена внаслідок зловживання азартними іграми може особисто звернутись до суду у справах: щодо дрібних побутових правочинів (ч. 2 ст. 37 ЦК України); щодо оскарження відмови піклувальника дати згоду на вчинення правочинів, що виходять за межі дрібних побутових (ч. 3 ст. 37 ЦК України); щодо поновлення цивільної дієздатності фізичної особи (ст. 295 – 300 ЦПК України) [5]. Таким чином, законодавець чітко визначає категорії відносин у яких зазначені особи особисто беруть участь.

Законодавством закріплена можливість *набуття цивільної процесуальної дієздатності*. Для цього потрібні два юридичні факти: 1) реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття; 2) набуття неповнолітньою особою, якій у порядку, встановленому цим Кодексом, надано повну цивільну дієздатність (ч. 3 ст. 47 ЦПК України) [1]. В останньому мова йде про випадки, коли повна цивільна дієздатність надається в порядку цивільного судочинства. Так, відповідно до ЦК України повна цивільна дієздатність надається: 1) особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором; 2) особі, яка є неповнолітньою, але записана матір'ю або батьком дитини; 3) особі, яка досягла шістнадцяти років і яка

бажає займатися підприємницькою діяльністю (ч. 1,3 ст. 35 ЦК України) [5]. Проте, з запропонованих підстав, особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю не буде надаватись *цивільна процесуальна дієздатність*, лише повна цивільна дієздатність. Це зумовлено тим, що ЦПК України та ЦК України не передбачає можливість звернення до суду із заявою в порядку окремого провадження, тим самим не підпадаючи під підставу «у порядку, встановленому цим Кодексом, надано повну цивільну дієздатність». Так, ст. 302 ЦПК України передбачено, що у заяві про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності повинні бути викладені дані про те, що неповнолітня особа працює за трудовим договором або є матір'ю чи батьком дитини відповідно до актового запису цивільного стану [1].

Ряд науковців зазначають, що в практиці вирішення справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності наявна низка проблем, які слід вирішити. Зокрема, не визначеним залишається питання щодо правової природи відсутності згоди батьків чи інших законних представників особи при вирішенні відповідного питання органом опіки та піклування, а також щодо того, чи обов'язковим є подання заявником такого документа при поданні заяви про надання повної цивільної дієздатності до суду [6]. Протилежна думка викладена в науково-практичному коментарі, так зазначається «цивільної процесуальної дієздатності набуває неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому ЦК, надано повну цивільну дієздатність. Матеріальні підстави надання повної цивільної дієздатності передбачено у ст. 35 ЦК України. Зокрема, таке надання може мати місце щодо фізичної особи, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також щодо неповнолітньої особи, яка записана матір'ю або батьком дитини. Також повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю [4]. Аналіз норм ЦПК та ЦК України не дає можливість підтримати даний підхід, враховуючи вищенаведене. Таким чином,

цивільна процесуальна дієздатність буде надаватись лише неповнолітній особі у разі реєстрації шлюбу, а також у випадку окремого провадження особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, та особі, яка записана матір'ю або батьком дитини.

Слід зауважити, що відповідно до положень ст. 25,30 ЦК України, ст. 46-48 ЦПК України, позов також може бути поданий лише до особи (відповідача), яка має цивільну процесуальну правоздатність та дієздатність. З моменту смерті фізичної особи, цивільна процесуальна правоздатність та дієздатність припиняється [1; 5].

Учасниками цивільних процесуальних правовідносин є не лише громадяни України. Міграційні процеси та розвиток міжнародних економічних зв'язків зумовлюють часту появу в українських судах іноземних громадян, осіб без громадянства (апатридів), а також юридичних осіб (як національних, так і зарубіжних). Для забезпечення принципу рівності всіх учасників судового процесу законодавство України чітко регламентує процесуальний статус цих суб'єктів, наділяючи їх необхідним обсягом процесуальної дієздатності. Так, відповідно до ст. 74 ЗУ «Про міжнародне приватне право» процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб в Україні визначаються відповідно до права України [7]. Крім того, ЦПК України визначає, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів (ч. 1 ст. 4) [1].

Так, ч. 1 ст. 496 встановлює, що іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів. Українське законодавство наділяє іноземних осіб процесуальними правами і обов'язками нарівні з громадянами України. Відповідно до ч. 2 ст. 74 ЗУ «Про міжнародне приватне право» доказом правосуб'єктності іноземної юридичної особи є документ, що засвідчує її утворення та статус юридичної особи. Таким документом, зокрема, є сертифікат реє-

страції, витяг з торгового (банківського) реєстру, що оформлюється та видається уповноваженими органами відповідно до права іноземної держави, в якій цю юридичну особу було створено (zareєстровано) [8, с. 733]

Водночас, якщо при врегулюванні питань цивільної процесуальної право- і дієздатності щодо учасника процесу виникають питання його цивільної право- і дієздатності, що належать до сфери регулювання матеріального права, мають застосовуватися загальні колізійні правила щодо визначення особистого закону особи (ст.ст. 16–18, 25–27 ЗУ «Про міжнародне приватне право»). Таким чином, цивільна право- і дієздатність іноземця визначається особистим законом, тобто правом держави, громадянином якої він є. Наприклад, якщо у певній країні повноліття настає у 21 рік (Туреччина тощо), це враховується при оцінці його статусу.

Висновки

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що цивільна процесуальна дієздатність є фундаментальною категорією цивільного процесуального права, яка виступає передумовою для реалізації особою права на пред'явлення позову. Аналіз чинного законодавства дозволив виявити складний зв'язок між нормами матеріального та процесуального права. Як було з'ясовано, наявність цивільної процесуальної дієздатності означає здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді. Цивільною процесуальною дієздатністю володіють повнолітні фізичні особи, юридичні особи, а також іноземці. Цивільна процесуальна дієздатність може надаватись лише неповнолітній особі у разі реєстрації шлюбу, а також у порядку окремого провадження особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, та особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді лише у визначених законодавством випадках.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 31 груд. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 03.01.2026).

2. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: монографія. К.: Атіка, 2011. 420 с.

3. Vatrás V. A., Nechiporuk L. D. Civil procedural capacity as a condition for exercising the right to sue in civil proceedings. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2024. № 3. С. 125–129. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.19> (дата звернення: 04.01.2026).

4. Стаття 29. Цивільна процесуальна дієздатність | Коментар. *Меґо-Інфо – Юридичний портал України №1, Коментар ЦПК, КПК, КУПАП, ККУ, ЦК*. URL: <https://meگو.info/матеріал/стаття-29-цивільна-процесуальна-дієздатність> (дата звернення: 04.01.2026).

5. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 04.01.2026).

6. Ватрас В., Калаур І. Актуальні питання надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності в цивільному судочинстві. Актуальні проблеми правознавства. 2023. № 3 (35). С. 91–96.

SUMMARY

The article analyses civil procedural capacity as a necessary prerequisite for exercising the right to bring a claim. It is noted that civil procedural capacity as a fundamental category of civil procedural law means the ability to personally exercise civil procedural rights and perform one's duties in court.

The author clarifies that civil procedural capacity is possessed by adult individuals, legal entities, and foreigners. It has been found that civil procedural capacity may be granted to a minor only in the following cases: upon registration of marriage; in separate proceedings in cases concerning the granting of full civil capacity, if the person has reached the age of sixteen and works under an employment contract; and to a person who is registered as the mother or father of a child.

It has also been found that minors aged between fourteen and eighteen, as well as persons whose civil capacity is limited, may personally exercise civil procedural rights and perform their duties in court only in cases clearly defined by law.

Keywords: lawsuit, civil capacity, civil procedural capacity, restriction of civil capacity, minor, gambling, foreigner.

7. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV : станом на 31 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 04.01.2026).

8. Цивільний процес України: підручник / кол. авторів; за ред. Ц58 В. О. Кучера. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 768 с.